

Piotr Gryglewski

Katedra Historii Sztuki

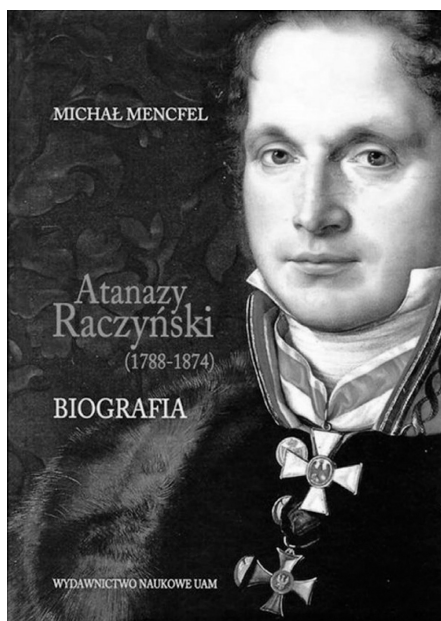
Uniwersytet Łódzki

<http://dx.doi.org/10.18778/2084-851X.05.13>

M. Mencfel,

Atanazy Raczyński (1788-1874). Biografia, Poznań 2016,

Wydawnictwo Naukowe UAM, ss. 532, il. 114.

Okazała biografia Atanazego Raczyńskiego pióra Michała Mencfela jest jedną z ciekawszych prac z zakresu humanistyki, które ukazały się w Polsce w ostatnim czasie. Świadectwem tego mogą być liczne wyróżnienia jakimi książka została obdarzona w roku 2017. Wśród nich znalazła się prestiżowa nominacja w konkursie o Nagrodę im. Pierwszego Rektora Uniwersytetu Łódzkiego Prof. Tadeusza Kotarbińskiego za wybitne dzieło naukowe z zakresu nauk humanistycznych. Publikacja jest cennym dopełnieniem szerszych prac badawczych poświęconych postaciom Edwarda i Atanazego Raczyńskich, w których Autor aktywnie uczestniczył¹.

Michał Mencfel jest związany z Instytutem Historii Sztuki na Uniwersytecie Adama Mickiewicza w Poznaniu. W dotychczasowych badaniach zajmował się przede wszystkim szeroko rozumianym kolekcjonerstwem. Podejmował interesujące próby omówienia i wartościowania zbiorów z XVII, XVIII i XIX wieku. Znaczącą pracą na tym polu była wydana w 2010 roku książka poświęcona nowożytnym kolekcjom na Śląsku², dla której podstawą stała się obroniona w 2007 roku dysertacja. W tym bardzo cennym i w polskich realiach pionierskim opracowaniu, poza warstwą czysto faktograficzną uwzględniającą konkretne zbiory i kolekcjonerów, pojawiły się ważne zagadnienia problemowe. Autor zakładał, że zrozumienie aktywności kolekcjonerskiej jest możliwe jedynie w szerszym ujęciu, które poza indywidualnymi wyborami uwzględnia złożone i historycznie zmienne uwarunkowania epoki. Z tego powodu nie ograniczał się do rekonstrukcji kolekcji przedmiotów, ale także przybliżał kryteria decydujące

1 Edward i Atanazy Raczyńscy. *Dzieła – osobowości – wybory – epoka*, red. Adam S. Labuda, Michał Mencfel, Wojciech Suchocki, Poznań 2010; *Libri Veritatis Atanazego Raczyńskiego – von Atanazy Raczyński*, tom I, opr. Wojciech Suchocki, Poznań 2017.

2 *Skarbce natury i sztuki. Prywatne gabinety osobliwości, kolekcje sztuki i naturalistów na Śląsku w wieku XVII i XVIII*, Warszawa 2010.

o ich przechowywaniu lub chęci pozyskania. Pogłębione studia nad nowożytnym kolekcjonerstwem i zdobyte przy tej okazji doświadczenia warsztatowe pozwoliły na zmierzenie się ze znacznie bardziej złożonym wyzwaniem, jakim jest niewątpliwie życie i bogata spuścizna Atanazego Raczyńskiego.

Anatazy Raczyński to świadomy swojej pozycji polski arystokrata o formacie europejskim, znacząca postać na dworze berlińskim, uwikłana w skomplikowane dzieje Polski XIX wieku. Był on człowiekiem o ponadprzeciętnych zdolnościach intelektualnych, znawcą sztuki i świadomym kolekcjonerem, autorem pionierskich opracowań o sztuce niemieckiej i portugalskiej.

Biografia pióra Michała Mencfela jest solidną i dobrze udokumentowaną pracą naukową napisaną przez historyka sztuki biegłego w swym warsztacie, któremu nie są obce narzędzia nauk pokrewnych. Zasadniczy tekst książki został zamknięty w trzech, porównywalnej objętości częściach zatytułowanych – Formacja; Polityka; Sztuka. Definiują one w dość klarowny sposób tok wywodu. Pierwsza z nich przybliżyła fundamenty formacji Atanazego, wpływające na niego postacie i pierwsze, ważne doświadczenia życiowe. Ilustrują to tytuły kolejnych rozdziałów: Dziad Kazimierz Raczyński; Bracia; Lata nauki i wędrówki; Egzaltacje. Oczywiście głównym źródłem dla prowadzonej tu narracji są przekazy samego bohatera, w miarę możliwości konfrontowane z innymi dokumentami i krytycznie oceniane. Nieco bardziej obszerna jest część nosząca tytuł – Polityka. W tym miejscu poznajemy działalność Raczyńskiego na polu publicznym, politycznym oraz jego poglądy, wpływającą z pozycji społecznej i świadomie budowaną postawę konserwatywną. Dla Raczyńskiego przynależność do arystokracji wiązała się z całym repertuarem stanowych wyzwań, wśród nich także naukowymi studiami genealogiczno-heraldycznymi³. Ważnym wątkiem tu opisywanym jest aktywność na dworze pruskim i służba dyplomatyczna. Ostatnia część została poświęcona sztuce.

Inne obszary aktywności Raczyńskiego ukazują kolejne cztery rozdziały: Atanazy jako artysta; Poglądy estetyczne, pisma o sztuce, mecenat; Kolekcjoner; Galeria. Niewątpliwie jest to ta partia tekstu, która wydaje się najbliższa historykowi sztuki. Możemy tu docenić zdolności plastyczne Raczyńskiego, które wykraczały poza poziom typowy dla arystokratycznej edukacji rysunku i malarstwa. Interesującym zabiegiem Autora jest skonfrontowanie na kilku stronach książki akwarel ukazujących budowę z Hiszpanii i Portugalii z ich współczesnymi fotografiami. Można w tym miejscu docenić dokumentacyjny walor tych prac. W części tej

3 Atanazy Raczyński, *Geschichtliche Forschungen*, Bd. 1, Berlin 1860 i Bd. 2, Berlin 1863;
Atanazy Raczyński, *Katalog der Familien-Portraits in Gay*, Posen 1866.

poznajemy też Raczyńskiego jako zdolnego badacza sztuki i świadomego twórcę własnej kolekcji. Całość pracy zamykają: zakończenie, kalendarium życia Atanazego, imponująca bibliografia, a także indeks nazwisk, wykaz ilustracji i streszczenie w języku angielskim. Warto podkreślić staranne wydanie książki z licznymi, barwnymi ilustracjami – edytorska dbałość znakomicie komponuje się z treścią.

Wartość omawianej książki można rozpatrywać na kilku płaszczyznach. Pierwsza dotyczy warstwy czysto faktograficznej. Tekst, przywołując nowe fakty i weryfikując dotychczasowe ustalenia, jest rzetelnym studium na temat życia i aktywności Atanazego Raczyńskiego. Autor wykorzystał bogatą spuściznę, obejmującą między innymi dwanaście tomów dzienników, korespondencję, notatki, wypisy, aż po rysunki i akwarele. Tak wszechstronny materiał źródłowy stał się fundamentem opracowania i z pewnością zaważył na konstrukcji rozprawy. Niewątpliwie bogactwo przekazów „z pierwszej ręki” może być błogosławieństwem dla biografów wyłapujących smakowite epizody z życia „podopiecznego”. Równocześnie jednak rzetelnie i problemowo zbudowana praca o poważnych ambicjach naukowych wymaga krytycznej selekcji przekazów i ich umiejętnego spożytkowania bez utraty głównego wątku narracji. Na tym polu Autor omawianej książki wykazał się zdolnościami warsztatowymi pozwalającymi na konsekwentne budowanie wieloaspektowego portretu swojego bohatera. Jak już zaznaczałem, w książce Mencfel stara się skoncentrować na zagadnieniach wymagających pogłębionej refleksji badawczej, dla której odtwarzana faktografia jest tylko zespołem danych, punktem wyjścia. Na to zostaje nałożona interesująca, z konieczności subiektywna warstwa interpretacyjna. Oceny, uwagi i spostrzeżenia są tu formułowane powściągliwie i w sposób udokumentowany, decydując o wysokiej wartości naukowej rozprawy. Ostatnim, chyba najbardziej fascynującym obszarem dociekań jest niespójność, rozdarcie samego Atanazego, które objawiało się na każdej płaszczyźnie jego aktywności. Sam Autor umiejętnie to wykorzystuje, wzbogacając analizę. Zresztą już w pierwszych słowach wstępu wyraźnie zaznacza: *to właśnie te pęknięcia czynią Atanazego Raczyńskiego naprawdę atrakcyjnym dla biografów, pozwalają bowiem zobaczyć go jako bohatera uwikłanego w konflikt – zewnętrzny i wewnętrzny* (s. 7).

Omawiana pozycja ma też swoje mankamenty, muszę jednak podkreślić, że nie umniejszają one przywołanych już zalet. Przyjęte w pracy problemowe ujęcie ma swoją cenę. Podrozdziały można określić mianem krótkich, niemal autonomicznych tekstów o cechach zamkniętych. Ich błyskotliwa relacja przybliża poszczególne aspekty życia Atanazego. Pomimo tego, że zostały one wpisane w klarowną strukturę pracy, nieco zaciera się przy tym kościec narracji chronologicznej. Pewien niedosyt pozostawia także sposób omówienia tła dla

podejmowanych obszarów aktywności. Brakuje tu szerszych porównań ze ścieżkami politycznej kariery innych arystokratów ówczesnej Wielkopolski, podobnie uwikłanych w rozdarcia i wybory wynikające z politycznych uwarunkowań, napięć społecznych i krystalizowania się postaw patriotycznych. Nawet pojawiające się w książce naturalne zestawienia z aktywnością Edwarda Raczyńskiego (szczególnie w II rozdziale – Bracia) są bardziej usprawiedliwione głównym wątkiem biograficznym niż o drębnie budowaną analizą porównawczą. Innym obszarem, w którym takie zestawienia mogłyby wzbogacić wywód, są kwestie kolekcjonerskie, technologie budowania arystokratycznych zbiorów artystycznych.

Trzeba podkreślić, że zakres i struktura książki daleko wykracza poza tradycyjnie pojmowaną biografię. Osią wywodu jest znakomicie udokumentowana i oparta na rozległej kwerendzie źródłowej ścieżka faktograficzna. Jednak poza nią znajdziemy tu dojrzałe, wyważone w sądach i rozbudowane studium problemowe. W publikacji w umiejętny i krytyczny zarazem sposób zestawiono dobrze udokumentowane fakty z życia ponadprzeciętnej postaci o wymiarze europejskim. Aktywność ta przejawiała się na kilku przenikających się płaszczyznach, które oddają tytuły trzech części pracy: Formacja; Polityka; Sztuka. Tak złożony zakres problemów wymagał sprawnego warsztatu historyka sztuki, ale również, a momentami przede wszystkim, doświadczeń typowych dla pracy historyka. Co ciekawe, Autor w umiejętny sposób uniknął przy tym uwikłania w zagadnienia czysto polityczne, zachowując dzięki temu spójność wywodu i konstrukcji. Sposób w jaki relacjonuje swoją opowieść zdradza niewątpliwą sympatię do bohatera. Jest ona jednak daleka od stronniczości, co najwyżej pociąga za sobą wygładzenie, wyciszenie wątków kontrowersyjnych, np. postawę moralną wobec pojawiających się w jego życiu kobiet, trudności charakteru, czy najbardziej istotną kwestię – zdrady i stosunku do polskich dążeń niepodległościowych.

Zaprezentowana biografia jest ważną publikacją na nowo przybliżającą postać samego Raczyńskiego, a równocześnie stanowi cenną propozycję metodologiczną. Przyjęty w książce model badawczy czyni z niej rzetelną rozprawę naukową.